

EGYHÁZI ÓVODÁK: MUNKAKÖRÜLMÉNYEK ÉS SZAKMAI AUTONÓMIA ÓVÓNŐI SZEMMEL

KELLER JUDIT* – SZÓKE ALEXANDRA

KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest

Beérkezett: 2022. január 31., elfogadva: 2022. április 19.

Tanulmányunk az egyházi fenntartók számának növekedését vizsgálja az óvodai szektorban. Azt kívánjuk feltérképezni, hogy az iskolához képest decentralizáltan működő óvodák esetében milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg az egyházi fenntartók növekvő jelenléte kapcsán. A cikkben bemutatjuk az egyházi fenntartás növekedésének mértékét, az átvétel módjait és az egyházi fenntartóra vonatkozó szabályozási környezetet. Továbbá egy feltáró empirikus kutatás eredményeire alapozva vizsgáljuk, hogy az egyházi fenntartók megjelenése milyen lehetőségeket és korlátokat jelent a mindennapi szakmai munka terén az óvodapedagógusok számára a munkavégzés körülményei, a szakemberi ellátottság, valamint gyermekek felvétele és a pedagógiai program tekintetében.

Kulcsszavak: egyházak, óvodai nevelés, munkakörülmények, szelekció, pedagógiai program

This paper studies the expansion of church supervision in the running of kindergartens. We aim to explore the ways church-run kindergartens differ or reveal similarities to church-run primary schools. We present the extent of church expansion, modes of takeover and the regulatory framework of kindergartens maintained by local governments and various churches. Drawing on a small-scale qualitative pilot research based on interviews with kindergarten teachers, we discuss the opportunities and constraints arising from church supervision in terms of working conditions, human resource supplies, the selection of children and the pedagogical program.

Keywords: churches, kindergartens, working conditions, selection, pedagogical program

Levelező szerző: Keller Judit, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: keller.judit@krtk.hu

Bevezető

Az egyházi iskolák expanziójával számos kutatás foglalkozott az elmúlt években. Az elemzések egyetértenek abban, hogy az egyházi fenntartók számának növekedése az oktatási szektoron belül a jóléti állam visszahúzódásával összefüggő privatizációs folyamatok egy sajátosan magyar megjelenési formája (Ercse 2018; Ercse–Radó 2019; Neumann–Berényi 2019; Pusztai–Török 2017). A hazai privatizációs folyamatban az egyházak súlynövekedését a 2010 utáni jobboldali politikai fordulat eredményeként értékelik, következményeként pedig az iskolai szelekció és szegregáció további erősödését és a társadalmi polarizáció gyorsulását említik (Ercse 2018; Ercse–Radó 2019; Neumann–Berényi 2019; Neumann–Mészáros 2021; Zolnay 2016). További elemzések az egyházak és az állam új szövetségét hangsúlyozzák, amelynek lényege, hogy az állam politikai és ideológiai legitimitáció fejében nagyobb mozgásteret ad a történelmi egyházaknak az oktatási intézmények átvételében és működtetésében (Ádám–Bozóki 2016; Neumann–Berényi 2019; Enyedi 2003; Neumann *ebben a számban*).

Az egyházi iskolarendszerek expanziójával foglalkozó tudományos diskurzus figyelmét azonban elkerülték a szintén a közoktatás részeként működő óvodák. A visszafogott érdeklődés részben annak tulajdonítható, hogy az iskolákat érintő központosítás a fenntartásban, az oktatásirányításban és a tankönyvkiadásban az óvodákat elkerülte. Az óvodák a köznevelési törvény változását követően továbbra is önkormányzati fenntartásban maradtak, mindössze finanszírozásuk módja változott 2013 után. Aktívabb állami beavatkozás az óvodai szektor tulajdonosi szerkezetének alakításában 2018 óta, az óvodafelújítási program kapcsán érhető tetten. Az EU-s és hazai forrásból finanszírozott támogatások kedvezményezettjei ugyanis elsősorban a történelmi keresztény egyházak voltak, ami felgyorsította az egyházasítás folyamatát a szektorban. Összességében elmondható, hogy az óvodák nagyobb mérvű egyházasítása pár évvel később kezdődött, mint az iskoláké, de az elmúlt években az óvodák „kiszervezése” is meghatározóvá vált. Az önkormányzati óvodák átvételét gyakran az egyház vagy a szülők egy kis csoportja kezdeményezte. Azokon a településeken, ahol már működik egyházi iskola, gyakran az óvodát fenntartó önkormányzat kezdeményezésére, az egyház „lefelé is terjeszkedve” vette át a helyi óvoda működtetését. Más forgatókönyv valósult meg azokon az erőforrás-, valamint szolgáltatáshiányos, elgettósodott településeken, ahol az önkormányzat nem tudta működtetni saját intézményeit: ezeken a településeken egy egyházi vagy egyházközei szervezet arra hivatkozva kezdeményezte az óvoda átvételét, hogy a szolgáltatások egyáltalán működhessenek.

Elemzésünk a hazai oktatáspolitikai kutatások „egyházasodással” foglalkozó elemzéseit további szempontokkal igyekszik gazdagítani. Egyrészt az egyházak térnyerését az eddig az oktatáskutatás számára háttérben maradó óvodai szegmensben vizsgáljuk. Továbbá feltárjuk, hogy a decentralizáltan működő óvodák esetében milyen strukturális kényszereket vagy akár lehetőségeket teremt a fenntartóváltás az egyházi óvodákban dolgozó óvónők számára szakmai munkájuk minőségi elvégzésében. Elemzésünk az óvónők szempontjait helyezi előtérbe, bemutatva azt, ahogy ők maguk értelmezik az átvétellel járó változásokat. Az óvónőkkel készített interjúkat a szabályzati rendszerrel összevetve áttekintjük az egyházi óvodák „piaci” részesedését a szektoron belül, az egyházi óvodák finanszírozási mechanizmusát és az óvodák autonómiáját a pedagógusok alkalmazásában,

a pedagógiai program kialakításában, illetve a gyermekek felvételét illetően. Így azt az új szempontot kívánjuk megjeleníteni, amely az óvónők percepcióit, azaz a mikroszintet közvetlenül összekapcsolja a formális intézmények, azaz a makroszint elemzésével.

Elemzésünk egy kisléptékű pilotkutatás eredményeire támaszkodik, amely során 34 félig strukturált interjú készítettünk az ország különböző részein található településeken (Budapest, valamint Pest, Fejér, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Zala, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Baranya megyékben) különböző fenntartású óvodákban dolgozó óvodapedagógusokkal. A kutatás fő célja az volt, hogy feltérképezze azokat a főbb változásokat, melyek az elmúlt évtized során az óvodapedagógusi szakmát érintették. Különösen fontosnak tartottuk azt a szempontot, hogy ezek a változások hogyan befolyásolják az óvodapedagógusok mindennapi munkáját, munkavégzésük feltételeit, lehetőségeit, korlátait. A kutatásban szereplő óvónőket különböző típusú településekről (főváros, megyeközpont, kisváros, falu) és fenntartású intézményekből választottuk ki. Összesen 10 interjú készült egyházi, 20 önkormányzati és 4 alapítványi fenntartású óvodákban. Fontos hangsúlyozni, hogy a kutatás célja nem a statisztikai számszerűsíthetőség, hanem az, hogy hangot adjunk a pedagógusi szakmán belül (is) perifériára szorult óvónők saját értelmezésének, véleményének.

A következőkben először azokat a nemzetközi és hazai folyamatokat mutatjuk be, amelyek a vallás és állam kapcsolatának közelmúltbéli változásaival, illetve az egyháznak az oktatási szektorban történő térnyerésével foglalkoznak. Ezután az óvodák kormányzásának főbb elemeit, valamint az egyházi fenntartóváltás arányait ismertetjük a KIR-STAT adatbázis segítségével. Az elemzés második részében a pilotkutatásban készült interjúkra alapozva az óvónők saját értelmezésére fektetjük a hangsúlyt, és azt vizsgáljuk, hogy a fenntartóváltás hogyan hatott az óvónők munkavégzésének feltételeire.

Egyházak a közszférában – nemzetközi és hazai trendek

Európa-szerte elterjedt jelenség, hogy míg a vallásosság sokszínűbbé válásával párhuzamosan folyamatosan csökken a vallást aktívan gyakorlók aránya, addig az egyházak jelenléte folyamatosan nő az oktatásban (Maussen-Bader 2015). A növekedés háttérében a jóléti állam „rekalibrálása” (Hemerijck 2013) és ehhez kapcsolódóan, a piacositott közigazgatási modellt követő kormányzásmódok elterjedése áll, amelyek eredményeként az állam fokozatosan kivonult olyan tradicionális jóléti feladatok igazgatásából és működtetéséből, mint az oktatás, a szociális és egészségügy. E privatizációs folyamatok a globális válság hatására fokozódtak, egyre tarkább mintázatú fenntartói szervezetek bontakoztak ki, amelyben a piaci és nem piaci magánszereplőkön túl az egyházak is fokozottabban jelentek meg (Ball 2012; Maussen-Bader 2015).

Az egyházak növekvő jelenléte a közfeladatok ellátásában, illetve az általános jóléti közpolitikák irányításában az egyházak és az államok viszonyrendszerének átalakulásával is összefügg (Casanova 1994; Dronkers-Avram 2015; Enyedi 2003; Grzymala-Busse 2016; Madeley 2003). Ugyan a modernitás előtti korszakokban az egyházak meghatározó szerepet játszottak az oktatásban, a szociális és egészségügyi ellátások biztosításában, a szekularizált jóléti állam, kiterjesztve az ellátásokban részt vevők körét, már közjósággként, az állam által koordinált közpolitikai alrendszerekként tekintett ezekre a területekre. Casanova (1994) szerint azonban az 1980-as évek óta elmozdulás figyelhető meg a modernizációs elméletek által megfogalmazott szekularizált állam

és privát vallásosság kettősségétől a vallás deprivatizálódása, közüggé válása felé. A vallási szervezetek már nem korlátozzák tevékenységüket csupán a hívők privát, lelki kísérésére, hanem a közkerölcsök és közpolitikák befolyásolására törekedve részt követelnek a „köz” szférájából – valamint egyes alrendszernek, például az oktatás, a szociális és az egészségügyi ellátások biztosításából. Ennek következménye „a vallási és morális privát szférák politizálódása, közüggé válása, valamint ezzel egyidejűleg a politikai és gazdasági közszférák normatizálódása”, azaz vallási morális keretek alapján történő értelmezése¹ (Casanova 1994: 5–6).

Az egyházak közpolitikai befolyásának növekedését a Nemzetközi Társadalomtudományi Felmérés (International Social Science Survey) 2003-as és 2008-as adatfelvétele és Olaszország, illetve Írország mélyebb intézményi elemzése alapján elemző Grzymala-Busse (2016) arra következtetésre jutott, hogy az egyházi befolyás demokratikus és autokratikus politikai rendszerekben egyaránt megvalósulhat és hosszú távon fent is maradhat. Ez abban az esetben tud megvalósulni, amikor az egyházak nem lépnek fel nyíltan politikai szereplőként – nem lépnek választási koalícióra politikai pártokkal, nem engedik a politikát behatolni egyházi körökbe, közvetlenül nem vesznek részt politikai döntésekben –, hanem intézményi hozzáféréseken keresztül – jóléti intézmények fenntartásával, a jogszabályalkotásban való informális részvétellel, miniszterekkel való formális és informális konzultációk során – igyekeznek hatást gyakorolni a közpolitikai folyamatokra (Grzymala-Busse 2016). Az intézményi hozzáféréssel az egyházak az állam szövetségévé, a közpolitika-alkotás részévé válnak (Grzymala-Busse 2016). Így az egyházak által fenntartott intézmények és klienseik ellenállhatnak, amikor politikai fordulatot követően átszabják az intézményeket (Grzymala-Busse 2016). Rezsimváltás esetén a közhatalom új birtokosainak nagyon nehéz lefejtetni az egyházi befolyást a „köz” szférájáról (Grzymala-Busse 2016). Intézményi hozzáférése magas erkölcsi autoritással bíró egyházaknak van, autoritásuk a nemzeti és vallási identitás történelmi összefonódásából táplálkozik (Grzymala-Busse 2016). Ezeket az egyházakat elfogulatlanoknak, megbízhatónak és hitelesnek tartják a közjavak képviselőit (Grzymala-Busse 2016).

E nemzetközi diskurzusba ágyazva a hazai állam és egyház viszonyrendszert érintő folyamatokat azt látjuk, hogy a 2010 után hatalomra került keresztény-konzervatív politikai erők a korábbi viszonylagos jóléti újraelosztási rendszert a munkaalapú társadalom víziójával átszőtt „fordított redisztribúciós rendszerre” (Szikra 2014) alakították. 2010 óta az állam fokozatosan kivonult a társadalom periferiájára szorult csoportokat érintő jóléti (szociális) feladatok ellátásából csakúgy, mint olyan „jövőorientált” jóléti szolgáltatások, mint például az oktatás vagy az egészségügy megszervezéséből. A kormányzat rendelkezései „aktiváló” szociálpolitikai eszközöket vezettek be, amelyek az egyén felelősségét hangsúlyozták az oktatás, a munkavállalás és a gondoskodás terén. Eközben a közszolgáltatásokból való állami kivonulás szelektív decentralizáció formáját is öltötte, amelynek során a központi állam adekvát források nélkül, a helyi szintre delegálta azokat a jóléti feladatokat, amelyek a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok ellátását hivatottak biztosítani (Keller-Virág 2019; Keller-Szőke 2020; Virág-Jelinek 2019).

¹ Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a „normatizálódás” itt nem azt jelenti, hogy a közintézményt fenntartók státuszától függetlenül az oktatási és szociális szolgáltatást nyújtó szervezetek egyenlő megítélés alá eszenek, egyenlő támogatásra tarthassanak igényt. Casanova értelmezésében a vallás deprivatizálódásával a közpolitikák és közügyek vallásos morális megítélés alá esnek, mivel az egyházak és vallási csoportok kétségbe vonják az állami politikák, a piac és a vallás szekuláris szétválasztásának módjait.

A jövőorientált állami jóléti szolgáltatások beszűkülése az oktatás és egészségügy területén egyaránt a magánszolgáltatók megerősödését, korábbi közszolgáltatások privatizációját eredményezte. Kutatások arra is rámutattak, hogy az oktatási privatizációban sajátos módon a mai napig az egyházak játsszák a döntő szerepet Magyarországon (Ercse 2018; Ercse–Radó 2019; Neumann–Berényi 2019; Tomasz 2017). A nem egyházi magánfenntartóktól eltérően az egyházi iskolahálózat semmiféle speciális szülői-tanulói igényt nem elégít ki, hanem „a fősodrú közoktatási szolgáltatások egyik legfontosabb szereplőjévé vált” (Ercse–Radó 2019: 16).

Az egyházak oktatáspolitikai térnyeréséről (Neumann–Berényi 2019; Ercse 2018; Ercse–Radó 2019; Neumann–Mészáros 2021; Tomasz 2017; Papp ebben a számban), illetve rendszerré szerveződéséről (Pusztai 2014) szóló hazai elemzések egyetértenek abban, hogy Magyarországon a jogszabályok szintjén ugyan a szektorsemlegesség elve határozza meg az egyházi intézmények státuszát, a kormányzati szereplők szimbolikus megnyilvánulásai (Pusztai 2014) és a köznevelési rendszeren belül „az egyházi iskoláknak kedvező finanszírozási aránytalanságok” (Ercse 2018: 182) arra utalnak, hogy az állam a saját iskolai hálózatával szemben kifejezetten támogatja, „ösztönzi” (Ercse 2018) az egyházi szereplőket az intézményfenntartásra, és az egyházi oktatást példaként állítja az oktatási szektor más szereplői elé (Pusztai 2014). Magyarországon a történelmi keresztény egyházak és szervezeteik a hatalmon lévő elit politikai döntéseit támogató nyílt politikai szerepvállalásuk fejében a köznevelési feladatellátásban olyan privilégiumokban részesülnek, mint például az egyházaknak kedvező jogszabályok (Ádám–Bozóki 2016; Enyedi 2003). Magyarországon tehát az egyházak nemcsak közvetett eszközökkel, intézményi hozzáféréseken keresztül befolyásolhatják a közpolitikai folyamatokat, hanem azzal is, ahogy nyíltan kiállnak a (neo)konzervatív hatalmi elit politikai döntései mellett (vö. Grzymala-Busse 2016).

Az egyházak oktatásban betöltött szerepéről alkotott képet tovább árnyalja, hogy a szabályozási és finanszírozási aránytalanságoknak köszönhetően az egyházi iskolák – az állami szektorban „ragadt” iskolákkal szemben – szabadon válogathatják ki a jobb képességű gyerekeket az intézményükbe jelentkezők közül, és így homogén szociokulturális osztályokat szervezhetnek a helyi elit családok gyermekeivel (Neumann–Berényi 2019; Ercse 2018; Ercse–Radó 2019; Zolnay ebben a számban). A privatizációs folyamat így lényegében tovább erősítette és felgyorsította a már meglévő osztály- és etnikai alapú polarizációt az oktatási rendszeren belül (Ercse 2018; Neumann–Mészáros 2019). Mindazonáltal, az utóbbi években az is érzékelhető, hogy néhány egyház és egyházi szervezet az állam „jóléti kivonulását” érzékelve számos szegregált intézményt – iskolát és óvodát – vett át a központi és a helyi államtól, és megszervezte a szakemberek nélkül működésképtelenné vált család- és gyermekjóléti szolgálatok tevékenységét a szegregált vidéki településeken.

Egyházi óvodák – intézményi háttér és arányok

A 2011-es új köznevelési törvény, amely az iskolák irányítását, az oktatás tartalmi szabályozását központi állami felügyelet alá vonta, az óvodák fenntartását és működtetését – kötelező feladatként – önkormányzati hatáskörben hagyta. Az óvodákban folyó nevelés szakmai tartalmára vonatkozóan az óvodák – az iskolákhoz képest – nagyfokú

szabadságot élveznek, hiszen az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja² mindössze iránymutatásként szolgál az óvodák számára, általános érvényű szempontokat és elveket foglal keretbe, amelyekre építve az óvodák saját helyi szükségletekre épülő pedagógiai programokat dolgozhatnak ki. Az Óvodai Nevelés Országos Alapprogram 2018. évi módosításai nyomán ezekben az általános óvodai nevelési elvekben is hangsúlyosabbá vált a nemzeti és keresztény kulturális értékekre való nevelés.

Decentralizált működésükből adódóan az óvodákban dolgozó pedagógusok és az őket segítő személyzet munkáltatója az intézményt fenntartó önkormányzat, amely az óvoda működésére és az ott dolgozók bérezésére központi költségvetési forrásokat kap az éves költségvetési törvény értelmében. *Ercse és Radó (2019)* szerint a magyar közoktatásban működő hat párhuzamos finanszírozási mechanizmus közül az óvodákra vonatkozó decentralizált allokáció többé-kevésbé stabil gazdálkodást biztosít az óvodák számára a központi állami fenntartásban működő iskolákhoz képest. E decentralizált allokációs mechanizmus 2013-ig „fejkvóta”-alapú, normatív támogatás volt, amelyhez az önkormányzatok alanyi jogon jutottak hozzá, és kötöttségek nélkül használhatták fel azokat. A 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól ezt ún. feladatfinanszírozási rendszerre alakította át.

A központi költségvetés egyrészt átlagbéralapú támogatást biztosít az óvodában dolgozó pedagógusok és a nevelést segítők bérére, másrészt az óvodai nevelést biztosító eszközök és felszerelések beszerzéséhez, valamint az óvoda épületének fenntartásához működési támogatást nyújt az óvodát fenntartó önkormányzat részére (*Kalmár 2018*). Mindkét forrás számítási alapja, a korábbi normatív támogatáshoz hasonlóan, az óvodai nevelésben részesülő gyermekek száma. Azonban a 2013-ban hatályba lépő szabályozás nem biztosít elkülönített forrást az önkormányzati feladatok ellátására, ezért a feladattal arányos működési költségek finanszírozása nem biztos, hogy fedezi az óvodák teljes kiadási szükségleteit (*Bordás 2017; Hegedüs–Péteri 2015*).

Az óvodák esetében tehát nem beszélhetünk olyan, a „központi igazgatási függés” (*Hegedüs–Péteri 2015: 106*) okozta kényszerről, amely az önkormányzatokat arra ösztönözte volna, hogy az „inkább az egyház, mint a központi állam” (*Tomasz 2017*) alapon „meghívják” a településükön működő egyházakat, hogy vegyék át az óvoda fenntartását. A feladatalapú finanszírozási rendszer ugyan biztosítja az önkormányzatok fenntartói szerepét, de a kötött felhasználásmód az önkormányzatok pénzügyi autonómiáját erősen korlátozza, és végrehajtói szerepbe kényszeríti őket (*Gajdushek 2012*). Ezek a strukturális korlátok okozhatnak finanszírozási kényszereket a nehezebb körülmények között lévő önkormányzatok számára óvodáik fenntartásában.

Mindazonáltal, az egyházi óvodák számának emelkedése már közvetlenül 2010 után, azaz a 2013-as önkormányzati törvény megjelenése előtt megfigyelhető. 2010 és 2012 között három százalékponttal nőtt az egyházi fenntartású óvodák aránya, ezt követően pedig töretlen az egyházi szektor expanziója, míg az egyéb szolgáltatói kategóriába sorolt magánszolgáltatók aránya 2010 óta lényegében stagnál. Az évtized vége felé az egyházi intézmények aránya az óvodai szektorban is megközelítette a tíz százalékot (*1. táblázat*).

² Az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramját a 363/2012. (XII. 17.) Kormányrendelet foglalja jogszabályi keretbe.

1. táblázat: Óvodai feladatellátási helyek fenntartó szerint (%)

Év	Állami, önkormányzati	Egyházi, felekezeti	Egyéb
2010/2011	90,71	3,56	5,74
2011/2012	89,23	4,77	6,00
2012/2013	87,78	6,23	5,99
2013/2014	87,53	6,44	6,02
2014/2015	86,95	6,73	6,32
2015/2016	86,15	7,03	6,81
2016/2017	85,59	7,26	7,15
2017/2018	85,08	7,49	7,43
2018/2019	84,69	7,87	7,44
2019/2020	84,38	8,03	7,60
2020/2021	83,83	8,79	7,39

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal 2021

Az egyházi óvodába járó gyermekek felekezeti megoszlását vizsgálva azt láthatjuk, hogy 2015 óta az önkormányzati szektor csökkenése mellett az egyházi óvodák „belső piaca” is átalakult, Tomasz Gábor 2015-re vonatkozó számításai szerint az egyházak közül a görögkatolikusoknak volt a legtöbb óvodájuk, őket követték a katolikusok és az evangélikusok (Tomasz 2017). 2020-ban azonban a legnagyobb óvodahálózattal már a Magyar Katolikus Egyház rendelkezett, mögötte jócskán „lemaradva” a református és evangélikus egyházak (2. táblázat). A három történelmi keresztény egyház által fenntartott óvodák számának intenzív növekedése feltehetően azzal áll összefüggésben, hogy a 2018-ban induló egyházi óvodaépítési program kedvezményezettjei elsősorban ezek az egyházak voltak.

2. táblázat: Egyházi óvodába járó gyermekek megoszlása felekezetek szerint (%) (2020)

Felekezetek	2015	2020
Katolikus (szerzetesrendekkel együtt)	19,3	49,34
Református	12,1	27,89
Evangélikus	14,1	9,47
Görögkatolikus	21,9	1,70
Baptista	9,6	5,33
Keresztény kisegyházak	8,8	3,57
Egyéb egyházi	19,7	1,02
Magyar Máltai Szeretetszolgálat	n.a.	1,67

Forrás: Tomasz Gábor (2017) alapján, és KIR-STAT 2020, saját számítás

Egyházi óvodák: az óvodapedagógusok szemével

Az empirikus kutatásban vizsgált óvodák a hazánkban domináns két keresztény egyház – a katolikus és a református egyház –, valamint a Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSZ) fenntartásában működnek. Az óvodák egyik részét a 2000-es évek során vette át az érintett egyház, míg az intézmények másik fele 2010 után került egyházi fenntartás alá. Utóbbiak közt két olyan óvoda is volt, amely 2013 előtt alapítványi fenntartásban működött, de szellemiségében egyházi nevelést követett, és az egyházközségben aktív szülők (kismamaklub) kezdeményezése révén jött létre az egyházi szellemiségű intézmény.

Azonban az átvételt az esetek többségében az egyházi fenntartó kezdeményezte, és az minden esetben a szülők körében történt előzetes felmérés és a többség beleegyezése után ment végbe. Néhány esetben, ahol nem sikerült megegyezésre jutni az önkormányzattal, új intézményként jött létre az egyházi fenntartású óvoda. A vizsgált esetek többségében az óvoda átvétele az érintett egyház helyi oktatási terjeszkedésének részeként értelmezhető, és általában egy korábbi iskolaátvételt / -alapítást követően történt (vö. *Neumann-Berényi 2019*). Így a legtöbb kutatót településen az adott egyházi fenntartó az oktatás minden helyben elérhető szegmensét lefedi: óvoda, iskola és sok esetben gimnázium. Továbbá több olyan település is szerepel a kutatásban, ahol már legalább két nagyobb egyház is jelen van az oktatási szegmens több intézményében.

Az egyházi fenntartású, illetve egyházi kötődésű óvodák között érdemes külön megemlíteni az MMSZ által átvett óvodákat, melyekből jelenleg összesen hét intézmény található az országban. Ezen intézmények mindegyike halmozottan hátrányos és gettószódott településeken van jelen, ott egyedüli intézményként működik. Az átvételt általában az MMSZ kezdeményezte a jelentős anyagi gondokkal küzdő, intézmények fenntartásával már nem boldoguló helyi önkormányzatoknál. Az óvoda átvétele egy komplex, jelenléti felzárkóztató program része, melynek keretében a szeretetszolgálat számos, gyerekekre fókuszáló intézményt működtet (iskola, óvoda, Biztos Kezdet Gyerekház, Tanoda, és szociális segítséget nyújtó komplex jelenlét pont).

„Böven mindenünk megvan” – Felszereltség, finanszírozás, humánerőforrás

A felszereltségben jelentős különbségek érzékelhetők az egyházi és önkormányzati fenntartásban működő óvodák között. Az egyházi intézményekben dolgozó óvónők viszonylag szabadon gazdálkodhatnak egy bizonyos keretösszeggel, és az eszközök beszerzésekor nem kell külön igénylést leadniuk egy-egy kisebb tétel esetén. Ennek köszönhetően az egyházi óvodákban jók a tárgyi feltételek: a foglalkozásokhoz az óvónők minden eszközt megkapnak, a bútorokat, játékokat, udvari felszerelést rendszeresen tudják frissíteni. Ezzel szemben az önkormányzati óvodákban a nevelést segítő eszközökre használható keretösszeg szűk, beszerzésük nehézkes. Különösen a forráshiányos kistépüléseken dolgozó óvónők ítélték meg úgy, hogy az önkormányzat csak a legminimálisabb eszközöket biztosítja számukra, és ezek beszerzése is nehézkes. A szükséges eszközöket az önkormányzati intézményben dolgozók sokszor saját fizetésükből szerzik be vagy otthonról hozott alapanyagokból kreatív megoldásokkal, illetve ahol lehetőség van rá, jelentős szülői segítséggel pótolják.

Az önkormányzati és egyházi óvodák közötti eltérő munkafeltételek leginkább a humán erőforrás ellátottságban érhetők tetten. Az egyházi óvodák közül egyik sem küzdött hosszú időn keresztül pedagógus- és szakemberhiánnyal. Az egyházi intézményekben rendelkezésre álló, a kiegyensúlyozott munkavégzéshez szükséges tárgyi és humán feltételek megléte sok önkormányzati óvodában dolgozó óvónőt csábított át a településen belül az elmúlt években. Ebből adódóan az amúgy is munkaerőhiánnyal küzdő óvodákban maradt óvodapedagógusok és segítők terhei drámai mértékben növekedtek. Több önkormányzati óvodában is előfordult, hogy hosszabb időszakon keresztül csak egy pedagógus jutott egy csoportra, ami azt jelentette, hogy egész nap ő volt a gyerekekkel, így a jelentősen megnövekedett dokumentációs munkát munkaidőn kívül kellett elvégeznie.

A humán erőforrás különbségei a fejlesztést végző szakemberek (logopédus, pszichológus stb.) terén is látványosak voltak a két intézménytípus között. Az önkormányzati intézmények többségénél a járási Pedagógiai Szakszolgálat munkatársai végzik ezeket a fejlesztéseket, általában heti egy alkalommal. Ez azonban csupán a problémák kiszűrésére nyújt lehetőséget, érdemi fejlesztésre már nem. Ezzel szemben szinte valamennyi egyházi intézménynek volt a Pedagógiai Szakszolgálat munkatársain túl további szakembere, akiket vagy maga az intézmény alkalmazott, vagy az egyházi iskolával megosztva foglalkoztatott. Így ezen óvodákban heti 2-3 alkalommal is voltak logopédiai, gyógypedagógiai szolgáltatások, ami lehetőséget ad arra, hogy ne csak a szűrések, hanem a fejlesztések is helyben valósuljanak meg.

A legnehezebb a hátrányos helyzetű, gettó településeken dolgozó óvodapedagógusoknak. Ezeken a településeken magasabb a fejlesztésre szoruló gyermekek száma, a szakemberhiányból adódóan viszont az utazó logopédus, illetve fejlesztő pedagógus csak heti egy délelőttön tud a gyerekekkel foglalkozni. A többségében roma lakosú falvakban működő óvodákba nehéz óvónőt találni, hiszen a helyi bevételekkel nem rendelkező önkormányzatok nem képesek bérkiegészítésekkel, illetve a jobb munkakörülmények megteremtésével kompenzálni a nehezebb munkafeltételeket. Jellemzően ezek azok az önkormányzatok, amelyek még a minimális ellátásokat sem tudják megszervezni, nem hogy a hiányzó fejlesztő pedagógusokat saját forrásból pótolni. Az MMSZ által fenntartott óvoda esetében e téren különösen látványos különbséget jelentett a fenntartóváltás. Az intézményben dolgozó óvónő szerint: „A Máltaiak megérkezésével [...] az akkor 14 fős közösségünk mostanra már 37 főre duzzadt föl és [...] már van délután is óvoda. A nyolcadik csoportszobát nyitottuk meg az előző évben és most a kilencediket is építeni fogják.” Ezeken a településeken az egyházi átvétel jelentős javulást eredményez az óvodai ellátás minőségében, így a helyi gyermekek lehetőségei is nagymértékben javulhatnak a hátrányok leküzdésére. Ennek mélyebb és hosszú távú vizsgálata azonban további empirikus kutatást igényel.

Az óvodapedagógusok tapasztalatai alapján az önkormányzati és egyházi fenntartású óvodák finanszírozási szerkezete döntő mértékben hozzájárul a két intézménytípusban érzékelhető ellátási egyenlőtlenségekhez. Magyarországon az óvodák finanszírozását az éves költségvetési törvény határozza meg, mely külön mellékletekben tárgyalja az önkormányzatoknak és az egyházaknak nyújtandó, köznevelési feladatok ellátására szánt támogatást. Az átlagbéralapú támogatás mindkét fenntartó esetében a pedagógus bértábla szerint történik. A gyerekek létszáma szerint meghatározott átlagbér azonban nem feltétlenül elegendő az összes bérjellegű kiadásra (pl. ha magas a sokéves munkaviszonyral rendelkező óvónők száma), illetve nem fedezi a nehéz körülmények között végzett

munkáért járó pótlékot és az utazási pótlékot sem. Bár a köznevelési törvény kötelezi a munkáltatót ezen bérkiegészítések fizetésére, az éves központi költségvetésben nem szerepel erre vonatkozó támogatási tétel. Ezeket a fenntartónak kell pótolni saját anyagi forrásból, amely az önkormányzatok esetében egyre szűkebbé vált az elmúlt években. Így jellemzően pont azok az önkormányzatok képesek legkevésbé pótolni, ahol a hátrányos helyzetű gyermekek száma miatt erre szükség lenne. Az MMSZ fenntartásában működő óvodákban ugyanakkor a fenntartó még emelte is ezen kiegészítéseknek az összegét, sőt volt innovációs keret, jutalom és korábban cafetéria-juttatás is. Így jóval kedvezőbb munkafeltételeket tud teremteni, ami kutatási tapasztalataink szerint jelentős vonzerőként hat a pedagógusok számára – az alapbérek ugyanis a diplomás bérek között nagyon alacsonynak számítanak, és nem képesek kompenzálni a munkavégzés terheit (pl. adminisztrációs többlet, kötelező szakmai előmenetel, szülők és szakmai/állami nyomás a gyermekek legoptimálisabb fejlesztésére és iskolai felkészítésére).

Az óvodák feladatfinanszírozásának másik pillére a működési támogatás, ahol már látványos (kétszeres) a különbség az önkormányzatok és az egyházi jogállású fenntartók számára nyújtott támogatások mértéke között (3. táblázat).³

3. táblázat: Az állami működtetési támogatás mértéke fenntartó szerint

Év	Önkormányzati fenntartású köznevelési intézmény fenntartására nyújtott támogatás (Forint/gyerek/év)	Egyházi jogi fenntartónak nyújtott működtetési támogatás (Forint/gyerek/év)
2014	56 000	160 000
2015	70 000	160 000
2016	70 000	160 000
2017	80 000	160 000
2018	81 700	200 000
2019	97 400	200 000
2020	97 400	200 000
2021	97 400	200 000

Forrás: Vonatkozó évi költségvetési törvények

A szakemberek, pedagógusok növekvő hiánya azonban már az óvodák terén is látványos. Ebben a kontextusban, ahogy kutatásunk is mutatja, a finanszírozásból és eltérő munkakörülményekből fakadó különbségek előnyösebb helyzetbe helyezik az egyházi intézményeket, melyek ezáltal kisebb személyes erőbefektetések árán tudnak jobb ellátást biztosítani. Ezáltal jobb lehetőségeik vannak mind a pedagógusok, mind a „megfelelő” (nem hátrányos helyzetű, jól szituált) gyermekek bevonása terén.

³ Az önkormányzatok számára a köznevelési intézmény működtetésére szánt támogatás összegét az éves költségvetési törvény 2. melléklete, az egyházak által fenntartott köznevelési intézmények működésére nyújtott támogatást a 8. melléklet tartalmazza.

„Látszik, hogy teljesen más gyerekanyaggal dolgoznak” – a gyerekek felvétele, összetétele

Az állam által ösztönzött és az egyházi fenntartók közreműködésével megvalósított szelekciós és szegregációs folyamatok (Ercse 2019) az óvodákban is érzékelhetőek, de az óvodapedagógusok személyes értelmezései, tapasztalatai némiképp árnyaltabb képet mutatnak ezzel kapcsolatban. Az óvodai feladatellátást a 2011. évi köznevelési törvény 31–33. §-ai szabályozzák, amelyek szerint ha az egyházi fenntartó az önkormányzattal köznevelési megállapodást köt, kötelező felvételt biztosítania meghatározott létszámú körzetes gyermek számára. Ha a településen csak egy óvoda működik, akkor köteles felvenni a területileg hozzá tartozó összes harmadik életévét betöltött jelentkezőt. Ugyanakkor az iskolához hasonlóan az egyházi óvodáknak is lehetőségük van arra, hogy a gyermekek felvételekor a jelentkező családok vallási nézetét figyelembe véve szelektáljanak.⁴

Az interjúk alapján a kutatott intézmények nagyjából lefedik a helyi igényeket, így a felvételi igények visszautasítása általában túljelentkezés miatt történik. Azonban az óvodák összetételét vizsgálva azt láttuk, hogy az egyházi óvodák többségében szinte egyáltalán nem, vagy csak csekély számban jártak hátrányos helyzetű, illetve roma kisgyermekek. Ez alól kivételt képeztek az MMSZ által működtetett óvodák, illetve a többségében hátrányos helyzetűek által lakott borsodi kistelepülésen működő református óvoda. A hátrányos helyzetű családok távolmaradását az egyházi óvodákból az óvodavezetők azzal magyarázták, hogy ezek az intézmények a város jobban szituált, központi részén helyezkedtek el, így elsősorban az ott lakókat vonzották, illetve a szomszédos falvakból is könnyen meg lehetett őket közelíteni. Az óvodapedagógusok másik magyarázata szerint a hátrányos helyzetű családok egyfajta „önszelektcióként” maguk döntenek úgy, hogy nem viszik gyermekeiket egyházi óvodába.

Egy kisvárosi református óvodában, ahova az önkormányzati fenntartás éveiben egyre több roma család járatta gyermekét, az egyházi átvételt követően a roma gyerekek eltűntek az intézményből. Az óvónők értelmezése alapján azért nem jelentkeznek hozzájuk az egyházi átvétel óta roma családok, mert nem tudnak azonosulni az intézmény egyházi szellemiségével. A roma szülőkkel kapcsolatban főleg a tiszteletudó, együttműködő és a domináns normákat követő „erkölcsös” szülői magatartás hiányát hangsúlyozták. Az 1995. évi Református Köznevelési Törvény 34. § (1) és (3) pontjai szintén a hitbéli elkötelezettség és az azzal összeegyeztethető magatartás alapján biztosít lehetőséget a gyermekek szelektációjára. További, mélyrehatóbb kutatást igényel annak feltérképezése, hogy az egyes pedagógusok, intézmények pontosan milyen normákat, értékeket, viselkedéseket kötnek ezekhez a meghatározásokhoz, illetve hogy hogyan és milyen mértékben érvényesülnek ezek a szempontok az egyes intézményekben.

A felvételi eljárás során az óvodák többsége nem alkalmazta a vallási, világnézeti hovatartozásra vonatkozó feltételt, de a legtöbb intézményben előnyt jelentett a keresztség és elvárásaként jelent meg a családok részéről a vallásos értékrend és szellemiség. A kutatásba bevont egyházi óvodák közül csak egy intézményben kötötte ki az egyházi fenntartó a kötelező keresztséget, ahol néhány gyermek felvételét ezzel az indokkal utasították el. Több

⁴ A Köznevelési Törvény 31. § (1) szerint „a nevelési-oktatási intézmény vallási, világnézeti tekintetben elkötelezett intézményként működhet, és ennek megfelelően a gyermekek vagy a tanulók felvételének előfeltételként kikötheti valamely vallás, világnézet elfogadását, és ezt felvételi eljárás keretében vizsgálhatja”.

intézményben hangsúlyozták, hogy ezek a feltételek is egyfajta „önszelekcióhoz” vezetnek, hiszen eleve olyan családok jelentkeznek az intézménybe, amelyek tudnak azonosulni a vallásos szellemiséggel, és amelyeknek nem jelent problémát a hitélet gyakorlása. Egy kisvárosi óvodavezető a következőképpen foglalta össze ezt: „És nem is kötelezzük az óvodáskorú gyermekeket semmilyen módon arra, hogy részt vegyenek a gyülekezet életében, felajánlunk programokat, gyermek-istentiszteleteket, ugyanez vonatkozik a szülőkre. [...] Azt viszont, aki idejön, az tudja, hogy a szülői értekezletek mindig áhitattal kezdődnek, tehát jelen van az egyház a mindennapokban, és hogyha valaki ezt nem tudja elfogadni, az nem is fog idejönni.” Az interjúk azt mutatják, hogy az önszelekción és a hitbeli szempontokat figyelembe vevő szelektálásra lehetőséget adó szabályozás révén az óvodáknál is megjelennek azok a szelekciós és kirekesztő mechanizmusok, melyek az iskoláknál jellemzőek. Ez azért is fontos, mert ezáltal az oktatás eggyel korábbi szakaszában, már az óvodai nevelés szintjén megjelenik az a folyamat, melyeknek révén az egyházi fenntartású intézmények az etnikai szegregáció és társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének közegévé válnak.

„Alapjából az a jó, hogy mi egyformán gondolkodunk” – pedagógiai program, közösségi kapcsolatok

Az MMSZ által fenntartott óvodát kivéve minden interjúban megfogalmazódott, hogy bár az óvónők felvételekor nem elvárás az aktív hitélet gyakorlása, az óvoda vallási szellemiségével való azonosulás igen. Ugyan a kutatásban felkeresett óvónők közül nem mindenki tartotta magát mélyen vallásosnak, azok a kollégák, akik a vallási szellemiséggel egyáltalán nem tudtak azonosulni, 1-2 éven belül elhagyták az intézményt. Mindegyik részt vevő óvoda vezetője hangsúlyozta, hogy a hitbeli, vallásos nevelés alkotja az óvoda fő pedagógiai programját, profilját, melyet a korosztályhoz alakítva rövid imák, a keresztény ünnepek köré szervezett (sokszor templomi) alkalmak, illetve a bibliai történetekkel való ismerkedés alkot, vagy ezek kombinációja, intézménytől függően.

A 2011. évi Knt. 32. § (1) pontja lehetőséget biztosít az egyházi fenntartású intézményeknek arra, hogy a pedagógusok alkalmazása során világnézeti és hitéleti szempontokat érvényesítsenek, illetve pedagógiai programjukba beépítsék a vallási elkötelezettségnek megfelelő ismereteket, a hitoktatást. Az egyházi intézmény SZMSZ-ében és házirendjében a vallási közösség tanításával összefüggő viselkedési és megjelenési szabályokat, kötelezéseket, jogokat és hitéleti tevékenységet megszegő vagy azokat elmulasztó pedagógus ellen fegyelmi eljárás indítható. A mindennapi óvodai gyakorlatban a hitéleti nevelés a következőképpen jelenik meg: „minden csoportnak megvan egy papja, aki nagyon jól ért a gyerekekhez, és azon a napon [heti egyszer] az óvodapedagógus és az egyházi személy [...] ketten vezetik a foglalkozást. Ezen kívül nálunk vannak imapercek, amikor a gyerekek körbe ülnek, kereszttel, szentképpel, kis csengővel, elmondják a napi hálájukat a jóisten felé. Zenélünk velük, imát is megtanulnak már a nagyobbak. Nálunk a köszönés a dicséretesség Jézus Krisztus, nagyon édesek, még az utcán is hangosan használják, ezt szokták meg.” Az óvodai nevelés természetéből fakadóan ezek nem kötelező foglalkozások, az azonban elvárásként fogalmazódik meg, hogy nagycsoportos korra a gyermekeknek igényük legyen az ilyen típusú vallásos alkalmakra.

Az óvónők beszámolóiból úgy tűnik, hogy az óvoda vallási nevelési programja jelentősen megkönnyíti a nevelési munkát. A hasonló értékrendek köré szerveződő intézmény egy olyan közösséget képes létrehozni, amelyben a szülők és a pedagógusok könnyebben együtt tudnak működni (vö. *Pusztai–Török 2017*). Ebből kifolyólag kevesebb szülői konfliktusról, a szülők részéről nagyobb tiszteletről és szorosabb együttműködési készségről számoltak be az egyházi intézményekben dolgozó óvónők, mint az önkormányzati intézményekben dolgozó kollégáik. Ez részben azzal magyarázható, hogy a nevelési irányelvek mindkét fél számára ismertek és elfogadottak már a felvétel pillanatától. Ez egybecseng *Pusztai és Török (2017)* egyházi iskolai kutatási tapasztalataival, a nevelési értékek tekintetében jóval nagyobb volt az összhang a pedagógusok között, mint a nem egyházi intézményekben. Utóbbiaknál több esetben számoltak be konfliktusokról, nehézségekről a szülőkkel, melyek elsősorban a gyermekekről alkotott kép és nevelés változásával köthetők össze. A gyermekek minél korábbi kiteljesítése, fejlesztése domináns szemléletté vált mind a szakemberek, mind a szülők körében. Eközben a különböző fórumokon a szülők számára is elérhető tudások megsokszorozódtak: sokféle, sok esetben ellentétes trend terjed párhuzamosan a különböző szakmai, illetve szülői fórumokon. Gyakran további terheket rótt az óvónőkre, hogy „sokszor a szülők akarják megmondani, mit és hogyan kéne csinálnunk”, illetve hogy számon kérték, milyen fejlesztő foglalkozások folytak a gyermekükkel. Az eltérő nevelési megközelítést is többen említették mint potenciális konfliktusforrást.

Ezzel szemben a különböző felekezeti és szervezeti hátterű intézményekben dolgozó óvodapedagógusok mind nagyon hasonló pedagógiai programot vázoltak fel, illetve nagyon hasonló értékeket jelöltek meg arra vonatkozóan, hogy mi a legfontosabb a gyermekek nevelését illetően. Ezen belül kifejezetten hangsúlyozták a sok játék hasznát a délutáni különórákkal szemben, a családdal töltött minőségi időt, illetve a hagyományok ápolását, hagyományokra való nevelést. Így bár délutáni foglalkozások (pl. angol, foci, balett stb.) egyik intézményben sem voltak, de a néptánc minden intézményben be volt építve a nevelési tervbe. A kutatásban részt vevő egyik óvodavezető ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Alapjából az a jó, hogy mi egyformán gondolkodunk, és így közvetítjük ezeket a dolgokat, hogy játsszon a gyerek, legyen már meg a gyerekkora, minél több minőségi időt töltsenek együtt a családtagok.” Azaz alapvetően olyan értékeket fogalmazott meg, melyek egyfajta ellenpontként értelmezhetők azzal az egyre dominánsabb gyakorlattal szemben, mely sok esetben a gyermekek túl korai (3-4 éves kortól való) és sokféle módon való leterheléséhez vezet különórákon keresztül.

Összefoglalás

Tanulmányunk egy kisléptékű pilotkutatás empirikus eredményeire támaszkodva azt vizsgálta, hogy az egyházak növekvő jelenléte az óvodai szektorban az iskolákhoz képest milyen kényszereket és lehetőségeket teremt az óvónők számára munkakörülményeik és szakmai autonómiájuk terén. Elemzésünk a formális intézményi háttér feltérképezése mellett az óvónők percepcióit helyezte a középpontba, feltárva ezzel, hogy miként élik meg, hogyan értelmezik a fenntartóváltást az önkormányzati és egyházi intézményekben dolgozó óvónők.

Az iskolák központi, állami fenntartásba vétele a decentralizált módon, önkormányzati fenntartásban működő óvodákat nem érintette, tehát az egyházi átvételt nem ösz-

tönzötte a központosítástól való félelem kényszere. A feladatalapú finanszírozási rendszerben ugyan továbbra is biztosított az önkormányzatok fenntartói szerepe, ám a kötött felhasználásmód és az önkormányzatok közfeladatellátásnak és költségvetési gazdálkodásának szűkítése erősen korlátozza az önkormányzatok autonómiáját, végrehajtói szerepbe kényszeríti őket. Ezek a strukturális korlátok olyan finanszírozási kényszereket okozhatnak, amelyek „engedékenyebbé” teszik az önkormányzatokat egyházi felajánlások elfogadásában óvodáik átadásához. Az úgynevezett táblacserés átadásokon túl az egyházak szülői kezdeményezésre új óvodák létrehozásában is aktív szerepet vállaltak az elmúlt években.

Kutatásunk tapasztalata szerint az egyházi szervezetek megjelenése az óvodai szektorban is kétirányú folyamat. Egyrészt nagyobb településeken az új egyházi fenntartó megjelenésével a helyi középosztály pozícióinak megerősítése „egyfeljebb”, az óvoda szintjére tolódik azáltal, hogy az egyházi intézmények a kedvezőbb működési állami finanszírozás, valamint az egyházi fenntartótól érkező támogatások révén javítani tudnak a szolgáltatás minőségén, a jobb eszközellátottság és szakmailag megfelelő számú pedagógus alkalmazásával. Az önkormányzati és egyházi fenntartású óvodák közötti finanszírozási aránytalanságok és az ebből adódó erőforrás-egyenlőtlenségek felerősíthetik a különböző fenntartású intézmények közötti versenyt a „megfelelő” gyerekekért és pedagógusokért. Ez nemcsak további nyomásként nehezedik a pedagógusokra, de szelekciós folyamatokat indít el már az óvodában. Ugyan a kutatásban részt vevő egyházi óvodák célzottan nem szelektáltak az óvodába jelentkező családok között, és a felvételi eljárás során sem alkalmazták az egyházi intézmények számára jogszabály által biztosított vallási, világnézeti hovatartozásra vonatkozó feltételeket, mégis a keresztség előnyként való kezelése, illetve az óvodákban alkalmazott vallásos nevelés és hitéleti gyakorlatok iránt megfogalmazott igény a helyi középosztály számára teremt kedvező feltételeket, és ezáltal az óvodába járó gyerekek szelekciójához vezet.

Az utóbbi pár évben tapasztalható egyházi óvodai jelenlét másik vonulata a kisebb egyházak, egyházközei szervezetek intézményátvétele a hátrányos helyzetű gettótelepüléseken. A szolgáltatáshiányos településeken végbemenő fenntartói változások látványos javulást hoztak a szolgáltatáshoz való hozzáférésben és az ellátás minőségében. Egyelőre keveset tudunk azonban ezen óvodák működéséről és szakmai munkájuk integrációs hatásáról. További kutatásokat igényel annak feltérképezése, hogy miként és mennyiben képesek ezek az intézmények ténylegesen csökkenteni a hátrányos helyzetű kisgyermek lemaradásait, vagy csak konzerválják az oktatás következő szintjein tapasztalható, rendszerszerű szegregációt. Szintén szükség lenne a különböző felekezeti intézményekben megfogalmazott vallási értékek mentén való nevelés mélyebb vizsgálatára, azaz hogy az ott dolgozó pedagógusok által képviselt normák, értékek és viselkedések miként kötődnek a vallásos szellemiség fogalmához.

IRODALOM

- ÁDÁM Z. & BOZÓKI A. (2016) State and Faith: Right-wing Populism and Nationalized Religion in Hungary. *Intersections EEJSP*, Vol. 2. No. 1. pp. 98–12.
- BALL, S. J. (2012) The reluctant state and the beginning of the end of state education. *Journal of Educational Administration and History*, Vol. 44. No. 2. pp. 89–103.

- BORDÁS P. (2017) Feladatfinanszírozás-e a feladatfinanszírozás? A magyar önkormányzatok támogatási rendszerének értékelése. *Közjogi Szemle*, Vol. 10. No. 2. pp. 56–64.
- CASANOVA, J. (1994) *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press, Chicago.
- DRONKERS, J. & AVRAM, S. (2015) What can international comparisons teach us about school choice and non-governmental schools in Europe? *Comparative Education*, Vol. 51. No. 1. pp. 118–132. <https://doi.org/10.1080/03050068.2014.935583>
- ENYEDI, Zs. (2003) The contested politics of positive neutrality in Hungary. *West European Politics*, Vol. 26. No. 1. pp. 157–176.
- ERCSE K. (2018) Az állam által ösztönzött, egyházasszisztált szegregáció mechanizmusa. In: FEJES J. B. & SZŐCS N. (eds) *Én vétkem – Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged. Motiváció Oktatási Egyesület. pp. 177–200.
- ERCSE K. (2019) Az egyházi fenntartású iskolák és a szelekció, szegregáció kapcsolata. *Iskolakultúra*, Vol. 29. No. 7. pp. 50–72.
- ERCSE K. & RADÓ P. (2019) A magyar közoktatásban zajló privatizáció és annak hatásai. *Iskolakultúra*, Vol. 29. No. 7. pp. 8–49.
- GAJDUSCHEK GY. (2012) Változások az önkormányzati rendszerben – egy értelmezési kísérlet. *Fundamentum*, Vol. XVI. No. 2. pp. 61–73.
- GRZYMALA-BUSSE, A. (2016) Weapons of the Meek. How Churches Influence Public Policy. *World Politics*, Vol. 68. No. 1. pp. 1–36.
- HEGEDŰS J. & PÉTERI G. (2015) Közzolgáltatási reformok és a helyi önkormányzatiság. *Szociológiai Szemle*, Vol. 25. No. 2. pp. 90–119.
- HEMERIJCK, A. (2013) *Changing Welfare States*. Oxford, Oxford University Press.
- HERMANN Z. & VARGA J. (2016) Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények. In: KOLOSI T. & TÓTH I. GY. (eds) *Társadalmi riport 2016*. Budapest, Társki. pp. 311–333.
- KALMÁR E. A. (2018) Költségvetési források és települési önkormányzatok az óvodák fenntartásában. A finanszírozás kérdései egy nyugat-dunántúli kisváros óvodájában. *Képzés és Gyakorlat*, Vol. 16. No. 1. pp. 92–106. <https://doi.org/10.17165/TP.2018.1.10>
- KELLER J. & SZŐKE A. (2020) A Sure Start? *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, Vol. 5. No. 4. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v5i4.589>
- KELLER J. & VIRÁG T. (2019) Possibilities and constraints of place-based development projects to temper hierarchical dependencies in a deprived neighbourhood. *Justice Spatiale/Spatial Justice*. Université Paris Nanterre, Paris.
- KOPASZ M. & BODA Zs. (2018) A közoktatás reformja és az oktatási rendszer iránti bizalom. *Educatio*, Vol. 27. No. 4. pp. 548–564. <https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.002>
- MADELEY, J. T. S. (2003) European Liberal Democracy and the Principle of State Religious Neutrality. In: MADELEY, J. T. S. & ENYEDI Zs. (eds) *Church and State in Contemporary Europe*. London, Frank Cass Publisher. pp. 1–21.
- MAUSSEN, M. & BADER, V. (2015) Non-governmental religious schools in Europe: Institutional opportunities, associational freedoms, and contemporary challenges. *Comparative Education*, Vol. 51. No. 1. pp. 1–21.
- NEUMANN E. & BERÉNYI E. (2019) Roma tanulók a református általános iskolák rendszerében. *Iskolakultúra*, Vol. 29. No. 7. pp. 73–92.
- NEUMANN E. & MÉSZÁROS GY. (2021) Egy baloldali oktatáspolitikai körvonalai. *Fordulat*, Vol. 28. No. 1. pp. 213–234.
- PUSZTAI G. (2014) Felekezeti oktatás új szerepekben. *Educatio*, Vol. 23. No. 1. pp. 50–66.

- PUSZTAI G. & TÖRÖK B. (2017) Egyházi fenntartású iskolák. *Vigilia*, Vol. 82. No. 5. pp. 344–454.
- RADÓ P. (2018) A közoktatás szelektivitása mint a roma szegregáció általános kontextusa. In: FEJES J. B. & SZŰCS N. (eds) *Én vétkem – Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged, Motiváció Oktatási Egyesület. pp. 31–56.
- SZIKRA D. (2014) Democracy and welfare in hard times: The social policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014. *Journal of European Social Policy*, Vol. 24. No. 5. pp. 486–500.
- TOMASZ G. (2017) Erősödő egyházi jelenlét az oktatásban. *Educatio*, Vol. 26. No. 1. pp. 94–112.
- VIRÁG T. & JELINEK Cs. (2019) Development Brokers and Place-Based Projects in Deprived Urban Neighbourhoods: The Case of Pécs, Hungary. *Justice Spatiale/Spatial Justice*. Université Paris Nanterre, Paris.
- ZOLNAY J. (2016) Kasztosodó közoktatás, kasztosodó társadalom. *Esély*, Vol. 28. No. 6. pp. 70–97.